

Diplomatijos ir filosofijos sankirtos: Atėnai, Roma

Tatjana Alekniėnė

Vytauto Didžiojo universiteto
Švietimo akademija
E. paštas tatjana.alekniene@vdu.lt
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4444-2292>

Santrauka. Politinis graikų filosofijos kontekstas ir politinės jos temos – gausių mokslinių tyrimų objektas, tačiau tyrimo apie vieno politinio gyvenimo elemento, diplomatijos, ir filosofijos istorijos ryšį matyti neteko. Straipsnyje aptarsiu dviejų filosofijos istorijoje aiškų pėdsaką palikusių diplomatinių pasiuntinybių epizodus (mano žiniomis, niekas iki šiol nėra jų gretinęs) ir pasistengsiu parodyti, kad juose išskylančios diplomatijos ir filosofijos istorijos ryšys nėra atsitiktinis ir paviršinis, bet esmingiau susijęs su kalbine diplomatinės misijos ir filosofijos prigimtimi.

Pagrindiniai žodžiai: diplomatija, filosofijos istorija, retorika, filologija, sofistika

Intersections between Diplomacy and Philosophy: Athens, Rome

Abstract. The political context of Greek philosophy and its political themes are the subject of numerous studies, but the relation between diplomacy and philosophy, to the best of my knowledge, has not yet been studied. In this article I examine two episodes of diplomatic missions that have left a clear mark on the history of philosophy and I try to show that the link between the history of diplomacy and the history of philosophy is neither accidental nor superficial.

Keywords: diplomacy, history of philosophy, rhetoric, philology, sophistic

Padėka. Dėkoju Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijoje 2019 m. gruodžio 13 d. vykusios konferencijos „Lietuvos diplomatija ir diplomatai nuo seniausių laikų iki šių dienų (V)“ rengėjams, visų pirma organizacinio komiteto pirmininkei prof. Sandrai Grigaravičiūtei, kurios atvirumas leido Lietuvos diplomatijos istorijai skirtą konferenciją pradėti nuo senovės Atėnų. Šis straipsnis parengtas konferencijoje pristatyto pranešimo pagrindu.

Received: 10/01/2020. Accepted: 04/03/2020

Copyright © Tatjana Alekniėnė, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Politisnis graikų filosofijos kontekstas ir politinės jos temos – gausių mokslinių tyrimų objektas, tačiau tyrimo apie vieno politinio gyvenimo elemento, diplomātijas, ir filosofijos istorijos ryšį matyti neteko. Straipsnyje aptarsiu dviejų filosofijos istorijoje aiškų pėdsaką palikusių diplomātinių pasiuntinybių epizodus (mano žiniomis, niekas iki šiol nėra jų gretinęs) ir pasistengsiu parodyti, kad juose išskylantis diplomātijas ir filosofijos istorijos ryšys nėra atsitiktinis ir paviršinis, bet esmingiau susijęs su kalbine diplomātinės misijos ir filosofijos prigimtimi.

427 m. pr. Kr. Leontinų polio pasiuntinybė Atėnuose. Retorika susiduria su filosofija

Leontinų polis Sicilijoje buvo įkurtas VIII a. pr. Kr. kaip (keletą metų anksčiau chalkidiečių įkurto) Nakso kolonija. Dėl konfliktų su kitais Sicilijoje esančiais graikų poliais ir kylančios grėsmės prarasti nepriklausomybę leontiniečiai ne kartą kreipėsi pagalbos į „giminaičius“ (tos pačios jonėnų kilmės) atėniečius, tikėdamiesi jų paramos kariaujant su dorėnų poliais. 427 m. pasiuntinybė – gretutinis Peloponeso karo (431–404 m.) įvykis, aprašytas istoriniame Tucidido veikalė:

Tos pačios [427 m.] vasaros pabaigoje atėniečiai siunčia į Siciliją dvidešimt laivų ir strategus – Melanopo sūnų Lachetą ir Eufileto sūnų Charojadą. Mat sirakūziečiai ir leontiniečiai pradėjo vieni su kitais kariauti. Sirakūziečių sąjungininkai buvo visi dorėnų poliai, karo pradžioje sudarę su lakedaimoniečiais sąjungą, tačiau iki tol nedalyvavę karo veiksmuose, išskyrus Kamariną, o leontiniečių – Chalkidės [įkurti] poliai ir Kamarina. Italijos lokrai rėmė sirakūziečius, o regijėnai dėl giminytės – Leontinus. Taigi, Leontinų sąjungininkai pasiuntė pasiuntinius į Atėnus, kurie nuo seno buvo jų sąjungininkai, be to, [irgi] buvo jonėnai, įtikinėdami atėniečius atsiųsti jiems laivų, nes sirakūziečiai apsupo juos ir sausumoje, ir jūroje. Atėniečiai pasiuntė laivus, esą dėl minėtos giminytės, o iš tikrųjų todėl, kad nenorėjo, kad iš ten į Peloponesą būtų gabenami grūdai, ir siekdami pasitikrinti, ar nepavyktų patiems pasiekti viešpatavimo Sicilijoje. Tad įsikūrę Italijoje, Regijuje, jie dalyvavo kare kartu su sąjungininkais. (3.86.1–3)¹

Leontiniečių pasiuntinybės veikla ir pasiuntinių kalbos Tucidido, regis, visai nedomina. Galbūt todėl, kad, pasak jo, įtikinėti atėniečių siųsti savo pajėgas į Siciliją nė nereikėjo. Jie telaukė tam tinkamos dingsties. Tokį patį vertinimą perteikia gerokai vėliau (I a. pr. Kr.) parašytos *Istorijos bibliotekos* autorius Diodoras Sicilietis: „Atėniečiai seniai domėjosi Sicilija dėl jos žemės derlingumo, tad tąsyk mielai išklausę [pasiuntinybės vadovo] Gorgijo kalbas ir balsavo nusiųsti Leontinams pagalbą. Giminaičių reikalas ir pagalbos prašymas tebuvo dingstis, iš tikrųjų jie veržėsi užimti salą“ (12.53.5–54.1). Vis dėlto Diodoras daug ryškiau nusako ir patį pasiuntinybės epizodą. Jo žiniomis,

[p]asiuntinybės vadovas (*arkhipresbeutēs*) buvo retorius Gorgijas, išpūdinga iškalba (*deinotēti logou*) smarkiai lenkęs visus savo amžininkus. Jis pirmas išrado retorikos meną ir sofistikoje taip visus pranoko, kad iš mokinių imdavo šimto minų atlygį. Atvykęs į Atėnus ir pasirodęs prieš liaudį jis kalbėjo atėniečiams apie sąjungos reikalą ir savo neįprasta kalbėsena pribloškė (*exēplēxe*) iš prigimties sumanius ir kalboms jautrius (*philologous*) atėniečius. (ibid. 12.53.2–4)

¹ Visi straipsnyje cituojami tekstai versti mano – T. A.

Diodoras nurodo, kokios buvo anos atėniečių anksčiau negirdėtos Gorgijo kalbos figūros, ir paliudija, kad jo laikais jos nebeatrodo skoningos². Kad ir kokią išpūdį manieringa Gorgijo iškalba darė vėlesniais amžiais, V a. atėniečius ji, regis, pakerėjo. Pasak Diodoro, „[g]alviausiai įtikinęs atėniečius tapti Leontinų sąjungininkais ir savo retorikos menu sukėlęs Atėnuose susižavėjimą (*thaumastheis*), jis sugrižo į Leontinus“ (*ibid.* 12.53.5). Čia, ko gero, jau metas paklausti: ką bendra šis pasakojimas turi su *filosofijos* istorija? Ar jo vieta ne retorikos istorijos puslapiuose? Ne vien ten. Gali būti, kad ir pati sąvoka „retorika“ atsirado *filosofiniame* veikale – Platono dialoge *Gorgijas* (apie tai žr. T. Aleknienė 2019: 66–72). Čia vaizduojamas Sokratas ateina po (tikėtina, politiko Kaliklio namuose vykusio) puikaus Gorgijo pasirodymo pasiaiškinti, koks yra Gorgijo menas. Jam klausinėjant didį retorių, pirma išsiaiškinama, kad tas menas vadintinas „retorika“, vėliau – kad tai yra gebėjimas įtikinti klausytojus nesuteikiant jiems žinojimo (*Gorgijas* 448d–455a). Gorgijo vietą užėmus jo mokiniui, taip pat siciliečiui Polui, o po jo – atėniečiui Kalikliui, taip pat Gorgijo gerbėjui, pokalbis virsta vis piktesniu ginču, kurio metu ryškėja skirtingi retorika besikliaunančių polio veikėjų ir filosofo Sokrato gyvenimo pasirinkimai: retorikai visur ir visada taikosi prie polio daugumos ir siekia pamaloninti klausytojus, lyg kulinaras smaguri; filosofas, kaip gydytojas, rūpinasi savo ir piliečių sielos sveikata, nors gydymas ir būna skausmingas.

Toks ribų nubrėžimas tarp Gorgijo skleidžiamos retorikos ir sokratiškojo stiliaus (kokią jį pažįstame iš Platono dialogų) filosofijos toli gražu nėra banalus veiksmas – ne tik V a. pabaigoje, bet dar ir IV a. pradžioje intelektualiniame atėniečių gyvenime šios sritys, taip pat ir sofistika, nebuvo atribotos taip aiškiai, kaip tą siekiama padaryti IV a. pirmojoje pusėje parašytuose Platono dialoguose, kurių vaizdai uždėjo neišdildomą išpaudą „retorikos“, „sostifikos“ ir „filosofijos“ sąvokoms. Iki tol „filosofija“ tiko pavadinti bendram įvairių intelektualinių veiklų laukui (apie tai žr. Rossetti 2017). Antai, pasak *Sokrato apologijos* protagonisto, kaltintojai, nežinodami, kaip nusakyti jaunimui esą kenkiantį jo mokslą, „sako tai, ką įprasta kalbėti apie visus filosofuojančius: [mokąs], apie tai, kas aukštybėse, ir tai, kas po žeme, nepripažinti dievų, silpnesnį teiginį padaryti stipresniu“ (23d).

„Filologija“ ir „filosofija“ Platono dialoguose nusako artimą – *logoi*, svarstymams, skirtą ir juos puoselėjančią veiklą. *Teaitete* (146a) pats Sokratas kalba apie savo „filologiją“ – aistrą svarstymams, *Valstybėje* 582e *philologos* yra *philosophos* sinonimas, o *Faidone* Sokratas išpėja savo draugus dėl *mizologijos* (neapykantos svarstymams, argumentams) pavojaus (89d–90e; taip pat plg. *Lachetas* 188c, e ir *Valstybė* 411d). Tad visai nenuostabu, kad, (pasak Diodoro, *filologams*) atėniečiams³ susidūrus su išpūdingų Gorgijo kalbų galia, „filologas“ Sokratas ateina pasiaiškinti, kokios tai kalbos – kam jos skirtos ir kaip veikia klausytojus. Būtent tokia ir yra Platono *Gorgijo* pradžios situacija.

² Liko dvi parodomosios Gorgijo kalbos – *Helėnės pagyrimas*, *Palamedo apologija* ir (tikėtina, taip pat literatūrinės) laidotuvių kalbos fragmentas. *Helėnės pagyrimas* į lietuvių kalbą išverstas du kartus – S. Jankausko (*Gorgijas* 1999) ir T. Aleknienės (*Gorgijas* 2001). Apie istorinę Gorgijo figūrą ir jo retoriką žr. T. Aleknienė 2001 ir 2019: 12–18.

³ Atėniečiams apibūdinimas *philologoi* („kalbų mėgėjai“) buvo taikomas ir norint nusakyti jų plepumą. Plg. Platonas, *Istatymai* 641e.

Gali būti, kad Atėnuose Gorgijas lankėsi ne tik 427 m. leontiniečių pasiuntinybės metu, bet ir vėliau, tačiau jokių istorinių liudijimų apie kitus jo apsilankymus neliko. Kita vertus, jau Antikos laikų *Gorgijo* komentuojo, VI a. platonikas Olimpodoras tvirtina, kad dialoge vaizduojamas pokalbis vyko minėtos pasiuntinybės metu (*In Gorgiam, intr.* 3.1–4). Turime įsivaizduoti, kad Gorgijas ne tik pasirodė atėniečių liaudies susirinkime, bet ir privačiai demonstravo savo meną siauresniam jaunųjų politinio elito atstovų ratui (dialoge ne kartą primenama, kad Sokrato ir jo pašnekovų pokalbio klausosi gausus jaunimo būrys). Pasak Olimpodoro, Gorgijo kalbėjimo įtaka susirūpinęs Sokratas nusprendžia gelbėti bendrapiliečių atėniečių ir paties Gorgijo sielas (*ibid.* 3.12–15).

Sokratas būtent todėl ateina pasikalbėti su Gorgiju, kad tas veikia toje pačioje – *logoi*, kalbų ir svarstymų, teritorijoje, kaip ir jis pats. Dialogo pradžioje aiškinamasi, koks kalbėjimas tinka Sokratui – ne monologai, bet trumpų klausimų ir atsakymų forma. Kalbų formos (makro- ir brachilogijos) tema nepamirštama iki pat dialogo pabaigos. Šalia formos greitai iškyla kalbų turinio, kalbėtojo tikslų ir poveikio klausytojams motyvai. Visais atvejais retorių iškalba ir laikysena priešpriešinama filosofo kalbėsenai ir gyvenimui. Baigdamas paskutinę dialogo kalbą (retoriškai ilgą, bet filosofiskai teisingą) Sokratas tvirtina, kad poliuose įprasta pataikaujanti retorika yra pražūtinga, o imtis politinės veiklos galima būtų tik pasimokius filosofo puoselėjamo teisingumo ir visų kitų dorybių (*Gorgijas* 527b–e). Vėlesnėse Platonikų mokyklose *Gorgijas* skaitytas kaip įvadinis politinis Platono mokslo dialogas. Dvylikos mokyklinių dialogų kanoną sudarė Jamblichas (240/245 m. – apie 320/325 m. po Kr.), tačiau panašių katalogų veikiausiai būta ir anksčiau (plg. Dodds 1959: 58, n. 4). Nors Romos imperijos laikais platonikai gyveno gerokai kitokioje visuomenėje nei V a. pr. Kr. atėniečiai, tai, kad jų mokyklose *Gorgijas* skaitytas kaip vienas iš įvadinųjų filosofijos mokslo dialogų, savotiškai kanonizavo jo, kaip steigiamojo Platono mokyklos manifesto, statusą. Pamatinė apologetinė dialogo tema – Sokrato gyvenimas buvo sėkmingas, filosofo kelias – geriausias, ką žmogus gali pasirinkti, – darė jį puikiu protreptiniu tekstu, verčiančiu rinktis būtent Platono mokslą.

Retorinio ir filosofinio kalbėjimo priešpriešą jau dialogo pradžioje papildo ir palydi teisingumo tema. Gorgijas teigia, kad pagrindinis piliečių būrius įtikinti gebančio retorikos kalbų objektas – teisingumas (*Gorgijas* 454b). Sokratas imasi įrodinėti, kad retorikos santykis su teisingumu gerokai prieštaringas: retorikai kalba miniai apie teisingumą, tačiau patys teisingumo neišmano ir žinojimo apie jį klausytojams nesuteikia (*ibid.* 454c–455aqq). Kalbėdamas su Polu Sokratas tvirtina, kad retorika, polyje paprastai naudojama neteisėboms pridengti, žmonėms ne padeda, bet kenkia (*ibid.* 480e–481b), o politikui Kalikliui kalba apie universalią, „kosminę“ teisingumo vertę (*ibid.* 507d–508a). Teisingumo klausimas dialoge artimai susijęs su Sokrato teismo tema. Kaliklis išpėja Sokratą, kad nepalikęs savo filosofijos jis nesugebės apsiginti teisme, nes nemokės retorinės gynybos meno (*ibid.* 485e–486c, 511a–b, 521b–522c). Kaip žinome, *Sokrato apologijos* Sokratas išties nenori laikytis teismo kalbų retorikos taisyklių, kalba, kaip yra pratęs, nepataikauja teisėjams ir sulaukia mirties nuosprendžio.

Kita vertus, teisingumo ir kalbėjimo apie jį piliečių būriui klausimas gali būti siejamas ir su diplomatine Gorgijo misija. Kalbėdamas atėniečių susirinkime leontiniečių pasiun-

tinybės vadovas veikiausiai turėjo aiškinti, kad leontiniečius spaudžiantys sirakūziečiai pažeidžia teisingumą, o atėniečiai pasielgs teisingai siūsdami leontiniečių prašomą pagalbą.

Tukidido ir Diodoro liudijimai rodo, kad kvietimas įsitraukti į Sicilijos polių karą atėniečiams patiko ne todėl, kad tokį veiksma jie laikė teisingu, o todėl, kad jie svajojo patys viešpatauti tame krašte. Tad *Gorgijo* Sokratas pasiuntinių retoriką galėtų laikyti klasikiniu pataikavimo piliečių norams (daugiau valdžios, daugiau turtų) pavyzdžiu. *Gorgiją* rašęs Platonas ir jo skaitytojai puikiai žinojo, kaip baigėsi kitas atėniečių žygis į Siciliją, kuriam 415 m. piliečius pakurstė (kalikliško tipo politiko) Alkibiado⁴ retorika.

Apibendrinime: diplomatinė leontiniečių pasiuntinybė Antikos šaltinių puslapiuose virsta ne tik ryškiu kultūrinio importo (naujos iškalbos kultūros sklaidos) įvykiu, bet ir teikia dingstį rimčiau susimąstyti apie poli(ti)nio kalbėjimo prigimtį ir paskirtį, nubrėžiant ribą tarp pataikavimo retorikos ir sokratiško braižo filosofinės pedagogikos.

Atėniečių filosofų pasiuntinybė Romoje 155 m. pr. Kr. Romėnai susipažįsta su graikų filosofija ir retorika

Antrosios pasiuntinybės epizodas mus nukelia į II a. pr. Kr. vidurį, faktinio romėnų dominavimo graikų polių pasaulyje laikus⁵. Ties Bojotijos siena Atikos šiaurėje esanti Oropo miestą nusiaubusiems atėniečiams paskirta sumokėti 500 talentų baudą⁶. Tikėdamiesi, kad ši didelė bausmė bus atšaukta ar bent jau sumažinta, atėniečiai siunčia į Romos Senatą pasiuntinybę, kurią sudarė trijų svarbiausių filosofinių mokyklų vadovai – Akademijos scholarchas Karneadas iš Kirėnės, Stojos vadovas Diogenas iš Seleukijos ir peripatetikas Kritolajas iš Faselidės⁷. Pasiuntinybės sudėtis rodo, kad atėniečių valdžia tikėjosi palankaus romėnų vadovybės požiūrio į graikų kultūrą⁸. Filosofinių mokyklų vadovai mokėjo ne tik įtaigiai kalbėti, bet ir logiškai argumentuoti. Misija pavyko – bausmė buvo sumažinta iki 100 talentų⁹.

Vis dėlto Antikos šaltiniuose daugiau pasakojama ne apie filosofų kalbėjimą Senate (per vertėją senatorių Gajų Acilijų¹⁰), bet apie Romoje jų dar prieš Senato posėdį surengtus

⁴ Apie Alkibiadą ir Kaliklį žr. T. Alekniečė 2019: 19–20, 23; apie Alkibiado retoriką – *ibid.*: 516–517.

⁵ Tai laikotarpis tarp trečiojo (171–168 m. pr. Kr.) ir ketvirtojo (150–148 m. pr. Kr.) romėnų karo su Makedonija.

⁶ Anot Pausanijo (II a. po Kr.) liudijimo, atėniečiai veikiau buvo priversti aplėsti nuo jų priklausomą Oropą nei tikrai to norėjo (*ἀνάγκη πλέον ἢ ἐξουσίως*), nes iš visų graikų polių daugiausiai nukentėjo dėl karo prieš makedonus ir labai vargo (*Graeciae descriptio* 7.11.4); „Oropiečiai kreipėsi į Romos Senatą. Kadangi Senatui pasirodė, kad su jais pasielgta neteisingai, sikioniečiams [Peloponeso šiaurėje esančiam poliui, achajų sąjungos nariui – T. A.] buvo įsakyta paskirti atėniečiams baudą, atitinkančią jų oropiečiams padarytą žalą. Sikioniečiai svarstymo metu nepasirodžiusiems atėniečiams paskyrė penkių šimtų talentų baudą“ (*ibid.* 7.11.4–5).

⁷ Plg. Aulas Gelijus, *Noctes Atticae* 17.21.48, Makrobijus, *Saturnalia* 1.5.15, Ciceronas, *De oratore* 2.155. Nepolitiškų epikūrininkų vadovas, regis, nė nebuvo kviestas.

⁸ Plg. Ciceronas, *Tusculanae disputationes* 4.5.

⁹ Pausanijas pasakoja, kad ir gerokai sumažintos baudos atėniečiai taip ir nesumokėjo, „pažadais ir dovanomis įkalbėję oropiečius sutikti priimti jų įgulą ir duoti įkaitų. Esą, jei oropiečiams dar kartą teks skųstis atėniečiais, šie išsives savo įgulą ir grąžins įkaitus“ (*Graeciae descriptio* 7.11.5–6). Oropiečių patiriamų skriaudų istorija čia nesi-
baigė (7.11.6–7).

¹⁰ Plg. Aulas Gelijus, *Noctes Atticae* 6.14.9.

pasirodymus. Ryškiausias ir išsamiausias yra Plutarcho pasakojimas *Katono Vyresniojo gyvenime*. Pasak Plutarcho,

[I]abiausiai kalbomis besidomintys (*philologotatoi*) jaunuoliai čia pat susibūrė apie tuos vyrus klausydami ir jais žavėdamiesi. Ypač Karneadu – jo žavesys (*kharis*), turėjęs didžiausią galią ir tai galiai nenusileidžiančią šlovę, paveikė jautrių klausytojų būrius ir užliejo miestą savo lyg viesulas jį apskriejusiu garsu: pasklido kalbos, kad vyras iš Graikijos, nepaprastai gebantis priblokšti (*eis ekplēxin*), pakerėti ir pavergti, jaunuoliams sukėlė tokią baisią aistrą, kad, metę visus kitus malonumus ir pramogas, jie kliedi vien tik filosofija (*enthousiōsi peri philosophian*). (*ibid.* 22)¹¹

Kiti romėnai, pasakoja Plutarchas, džiaugėsi, kad jaunuoliai ragauja graikiškos *paidėjos* ir bendrauja su įstabiais vyrais. Tačiau Katonui iš karto nepatiko jaunimą apėmusi aistra kalboms, mat jis bijojo, kad Romos jaunuoliai vietoje darbų ir karo žygių savo ambicijas nukreips į kalbas (*epi tōi legein*). Kai filosofų šlovė dar labiau išaugo, o Senate buvo pasakytos ir išverstos pirmosios jų kalbos, Katonas nusprendė pasirūpinti, kad visi filosofai kuo greičiau būtų išsiųsti iš miesto: Romoje be darbo ilgai gaištą vyrų, gebantys lengvai bet kuo žmogų įtikinti; būtina esą kuo skubiau aptarti jų prašymą ir priimti sprendimą, kad jie grįžtų į savo mokyklas ir kalbėtų su graikų vaikais, o romėnų jaunuoliai ir toliau klausytų valdžios ir įstatymų (*ibid.*). Plutarchas aiškina, kad Katonas taip elgėsi ne dėl neapykantos Karneadui, bet todėl, kad apskritai „buvo nusiteikęs prieš graikų filosofiją ir patriotiškai (*hypo philotimias*) niekino visas graikų Mūzas ir kultūrą“ (*ibid.* 23). Katonas šaipėsi ne tik iš teisminės iškalbą visą gyvenimą studijuojančių Isokrato mokinių (tarsi jie ruošęsi tą mokslą panaudoti Hado karalystėje), bet ir iš Sokrato – „plepio, kuris iš visų jėgų veržėsi tapti tėvynės tironu ardydamas papročius ir kreipdamas bei stumdamas piliečius prie įstatymams priešišku pažiūru“ (*ibid.*).

Plutarcho nedomina politinė atėniečių byla, jam rūpi parodyti tradicinės romėnų moralės gynėjo Katono nuostatas ir jas atitinkančią visuomeninę jo veiklą. Tikėtina, kad kurdamas Romos patrioto ir tradicionalisto Katono portretą *Gyvenimo* autorius kiek sutirština spalvas, kai rašo apie Romos jaunimą dėl Karneado kalbų poveikio užvaldžiusią aistrą filosofijai (plg. Drecoll 2004).

Plutarchas – vienintelis mums žinomas autorius, su 155 m. atėniečių pasiuntinybe ryžtingai siejęs visuotinį romėnų susidomėjimą graikų filosofija. Ciceronas pasiuntinybę taip pat mini svarstydamas apie filosofijos studijų pradžią Romoje, tačiau nesuteikia anam įvykiui tokios reikšmės. Pasak jo, iki Lelijaus ir Scipiono laikų sunku esą būtų nurodyti *studium sapientiae* atsidėjusių romėnų vardus, o anie politikai buvo jaunuoliai (*quibus adulescentibus*) stoiko Diogeno ir akademiko Karneado pasiuntinybės laikais: „Šie, jokių politinių pareigų niekada nėję filosofai, vienas kirėnietis, kitas babilonietis, tikrai niekada nebūtų buvę pašaukti iš savo mokyklų ir gavę tokią užduotį, jei jų mokslas (*studia doctrinae*) nebūtų pažįstamas kai kuriems ano meto romėnų vadovams“ (*Tusculanae disputationes* 4.3.5–6). Ankstesniais laikais romėnai filosofiją puoselėjo veikiau

¹¹ Plutarchas mini tik du pasiuntinybės narius – akademiką Karneadą ir stoiką Diogeną.

savo gyvenimu nei raštais – arba dėl kitų darbų gausos, arba nesitikėdami tam pritarimo iš dalyko neišmanančios visuomenės¹². Cicerono teigimu, pirmas apie filosofiją lotyniškai rašyti pradėjęs Epikūro sekėjas Gajus Amafinijus (II a. pab. arba I a. pr.); po jo Italiją užtvindžiusi gausybė tos pačios pakraipos raštų (*ibid.* 4.3.6–7). Pats Ciceronas I a. pr. Kr. buvo didžiausias graikų filosofijos Romoje skleidėjas, palaikęs kitą – akademinio skepticizmo kryptį, kuriai atstovavo ir Karneadas.

Galima spėti, kad Plutarcho pasakojimą apie Romos jaunimą apėmusį entuziazmą filosofuoti galėjo įkvėpti minėtas Cicerono liudijimas apie Lelijaus ir Scipiono jaunystės įvykį (Drecoll 2004: 89–91). Kaip ir Ciceronas *Tuskulo pokalbiuose*, Plutarchas mini tik du ambasadorius – stoiką Diogeną ir akademiką Karneadą. Aulas Gelijus (apie 130 m. – po 170 m. po Kr.), remdamasis senesnių istorikų Publijaus Rutilijaus (apie 158 – po 78 m. pr. Kr.) ir Polibijaus (apie 200 – apie 120 m. pr. Kr.) liudijimais, pasiuntinių kalbas prisimena tik kaip trijų iškalbos stilių iliustraciją: „Karneadas kalbėjęs smarkiai ir greitai, Kritolajas – dailiai ir švelniai, Diogenas – kukliai ir santūriai“; žavėtasi visais kalbėtojais (*cit. pgl.* Makrobijus, *Saturnalia* 15.15).

Kad ir kaip būtų, galima teigti, kad filosofijos vadovų pasirodymas Romoje buvo pirmas tiesioginis romėnų visuomenės kontaktas su įtakingiausiais to meto graikų filosofijos atstovais ir kad viešosios filosofų kalbos padarė romėnams didelį įspūdį.

Plutarchas nemini vieno ryškaus Karneado pasirodymų elemento. Kiti autoriai liudija, kad tąsyk Romoje Karneadas vieną dieną šlovinęs teisingumą kaip universalią prigimtine vertybę, o kitą kalbėjo apie jo problemišumą ir sąlygotumą: Cicerono veikale Karneado argumentus perteikia Furijus Filas, 136 m. konsulas, intelektualinio Scipiono rato žmogus (*De republica* 3.9–25; *plg.* Kvintilianas *Institutio oratoria* 12.1.35). Gali būti, kad argumentuodamas prieš teisingumą Karneadas minėjo ir tai, jog teisingumas reikalautų, kad romėnai pasitrauktų iš užkariautų kraštų (*plg.* *De republica* 3.24–25). Tai turėjo būti skeptiškoje Akademijoje įprastas svarstymas *in utramque partem*, viena kalba dėstant argumentus už kokį nors teiginį, kita – prieš. Cicerono *De republica* liudijimu apie Karneado kalbas besiremiantis krikščionis Laktancijus (apie 250 m. – apie 350 m. po Kr.) tokį kalbėjimą laikė natūraliu tvirtų šaknų religijoje neturinčios ikikrikščioniškos filosofijos būsenos vaisiumi (*Institutiones divinae* 5.14.3–6).

Tarp kalbų už ir prieš teisingumą klausytojų turėjo būti ir pats (graikų kalbą gerai mokėjęs) Katonas (*plg.* Kvintilianas, *Institutio oratoria* 12.1.35; Plinijus, *Naturalis historia* 7.112), Plinijaus žiniomis, susirūpinęs dėl to, kad, klausantis Karneado argumentų, nelengva esą perprasti, kas čia yra tiesa (*Naturalis historia* 7.122). Cicerono dialogo *De republica* pašnekovas, išklauses Karneado argumentus prieš teisingumo natūralumą ir universalumą, pastebi: „Mūsų jaunimui mažiausiai tinka jo klausytis. Jei tas žmogus manė taip, kaip kalbėjo, jis bjaurus žmogus, jei kitaip (kas būtų geriau), jo kalba vis vien baisi“ (*De republica* 3.32).

¹² *Ibid.*: *sive etiam quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur.*

Dvi pasiuntinybės: retorika, filologija ir filosofijos istorija

Šiuo straipsniu nesiekiau išsamiau svarstyti retorikos ir filosofijos santykio Cicerono mąstyme (apie tai žr. Drecolli 2004: 88–89) arba Katono susirūpinimo pasiuntinių veikla bendrame istoriniame graikų kultūros plėtos Romos visuomenėje kontekste (jį gerai aptaria Jehne 1999), tad jau pamėginsiu sugretinti aptartus pasiuntinybių epizodus ir pasvarstyti straipsnio pradžioje iškelta klausimą apie diplomatijos ir graikų filosofijos istorijos santykį.

Abiem atvejais pasiuntinybė Antikos šaltiniuose prisimenama kaip išskirtinis, kalbų įtaiga (atėniečių ar romiečių) visuomenę pribloškęs įvykis. Aišku, pasiuntiniai iki mūsų dienų dažniausiai ir turi tokią užduotį – kalbėti įtaigiai ir įtikinti sprendimų priėmėjus, bet 427 m. ir 155 m. ši užduotis buvo skirta tikriems kalbėjimo virtuozams¹³. Įsidėmėtini kai kurie pažodiniai Diodoro ir Plutarcho pasakojimų sutapimai: abu autoriai klausytojus vadina *philologoi* (Plutarchas vartoja aukščiausiojo laipsnio formą *philologōtatoi*) – „jautrūs kalboms“ arba „besidomintys kalbomis / svarstymais“ (kai kurie vertėjai į anglų kalbą *philologoi* verčia *fonds of dialectic*) ir vartoja *ekplētē*- šaknies žodžius (*exēplēxe*, „pribloškė“, *eis ekplēxin*, „pribloškšti“).

Amžininkų reakcija į įspūdingus kalbėtojų pasirodymus atskleidžia, kad kalbėjimo menas ir Atėnuose, ir Romoje laikytas ne tik techninio meistriškumo reikalu – ir Gorgijo Sokratui, ir Plutarcho (o ir Cicerono) Katonui rūpi etinis ir pedagoginis kalbų poveikis.

Ir V a. Atėnuose, ir II a. pr. Kr. Romoje „filosofija“ tik atranda savo, nuo kitų kalbėjimo rūšių ją skiriančias ribas. Atėnuose postūmį tam suteikia ir Gorgijo kalbų sėkmė; romėnai su filosofiniu argumentavimu susipažįsta parodomosios retorikos forma. Mat Karneado Akademijoje vyravusią probabilistinę nuostatą (tegalima esą patirti argumentų už vieną arba kitą teiginį *ītikimumą*, tiesos žinoti neįmanoma) atitiko įtaigių svarstymų *in utramque partem* forma. Kai kurie filosofijos istorikai šia proga kalba apie sofistikos revanšą Platono Akademijoje. Kita vertus, skepticizmo krypties atstovai tikrai ne be pagrindo savo pirmtaku laikė kritiškai pašnekovų poziciją narstydavusį ir jokio galutinio žinojimo paprastai nesiuilantį dialogų Sokratą. Mažų mažiausia, Akademijoje, kitaip nei Gorgijo „mokykloje“, retorika tikrai turėjo nuoseklesnį filosofinį pagrindą. Skeptiškosios Akademijos filosofijos gerbėjas Ciceronas neabejojo, kad geras retorius privalo turėti ir filosofinį išsilavinimą arba bent jau išmintį (plg. *De inventionē* 1.1).

Abiejų pasiuntinybių proga svarstomas politiška ir etiška svarbus teisingumo klausimas. Tikėtina, kad įtakos tam galėjo turėti ir pati pasiuntinybių situacija – ir Gorgijas, ir Karneadas turėjo įrodinėti, koks politinis sprendimas jiems rūpimu politiniu reikalu būtų teisingas.

Pasiuntinybės galėjo tapti svarbiu kultūrinio, šiuo atveju – kalbų kultūros eksporto / importo įvykiu. Importuojamos naujovės sulaukė griežtesnių vietinių vertintojų pasi-priešinimo. Katonui didžiausią nerimą turėjo kelti tradicinėmis visuomenės vertybėmis, antai teisingumo vertybe, manipuluoti leidžiantys kalbos įrankiai, juolab suteikiami

¹³ Ciceronas ne sykį kalba apie nepaprastą filosofo Karneado iškalbos galią. Plg. *De oratore* 2.155–162.

(tradicinėje Romos visuomenėje kalbos teisės beveik neturinčiam) jaunimui (žr. Jehne 1999: 121–126). Atėnuose Sokratas (nors ir pats laikytas jaunimo „gadintoju“) į retorikus Gorgijo ir jo sekėjų instrumentinio teisingumo sampratą reaguoja konservatyviai ir gina prigimtine bei visuotinę teisingumo reikšmę.

Pagaliau, šaltinių nagrinėjimas leidžia pastebėti, kad istorinis pasiuntinybės įvykis galėjo būti ne tik praktiškai svarbi, bet ir teoriškai paranki žymė, su kuria buvo galima sieti kokį nors kultūros arba filosofijos istorijos reiškinių. Gorgijas Atėnuose galbūt lankėsi ir vėlesniais metais, o filosofija su savo retorika į Romą skverbėsi ir kitais laikais bei skirtingais keliais (plg. Jehne 1999), tačiau filosofijos (ir retorikos) istorijoje patogiai įsitvirtino minėtos leontiniečių ir atėniečių pasiuntinybių datos.

Išvados

Dviejų istoriškai neblogai dokumentuotų pasiuntinybių epizodų aptarimas leidžia padaryti šias pagrindines išvadas apie diplomatijos ir filosofijos ryšį graikų ir romėnų Antikos pasaulyje:

1. Įspūdingą kalbų potencialą parodančią diplomatiją ir artikuliuotą mąstymą puoselėjančią filosofiją istoriškai siejo kalbų ir kalbėjimo (*logoi*) galios ir šios galios taikymo klausimai. V a. pab. – IV a. pr. Graikijoje šie klausimai vertė ryžtingiau brėžti retorikos ir filosofijos skirtį, o II a. pr. Kr. Romoje – rimtai apmąstyti romėnų kultūros santykį su graikų išplėtotais iškaltos ir filosofijos menais. Amžininkų reakcija į ryškius kalbėtojų pasirodymus atskleidžia, kad kalbėjimo menas Atėnuose ir Romoje laikytas ne tik techninio meistriskumo reikalu – ir *Gorgijo* Sokratui, ir Plutarcho (o ir Cicerono) Katonui rūpi etinis ir pedagoginis kalbų potencialas.
2. Konkretios istorinės pasiuntinybių užduotys kėlė bendresnius teisingumo sampratos, jo prigimties ir vertės klausimus. Filosofija ir retorika šia proga siūlė praktinių ir / arba teorinių santykio su šia kertine politine ir filosofine vertybe receptų.
3. Diplomatinės misijos galėjo būti svarbiu kalbėjimo ir argumentavimo meno importo / eksporto epizodu.
4. Istorinis pasiuntinybės įvykis galėjo tapti parankia žyme, su kuria buvo galima sieti ryškesnį filosofijos istorijos reiškinių.

Šaltiniai

- Aulus Gellius, 1903. *Noctium Atticarum libri XX*, post M. Herz ed. C. Hosius, vol. I–II. Leipzig: Teubner.
- Cicero, M. T., 1915. *De inventione*, ed. E. Stroebel. Leipzig: Teubner.
- Cicero, M. T., 1918. *Tusculanae disputationes*, ed. M. Pohlenz. Leipzig: Teubner.
- Cicero, M. T., 1969. *De oratore*, ed. K. F. Kumaniecki. Leipzig: Teubner.
- Cicero, M. T., 1969. *De republica*, ed. K. Ziegler. Leipzig: Stuttgart.
- Diodorus Siculus, 1888–1906. *Bibliotheca historica*, vol. I–V, post I. Bekker et L. Dindorf, ed. F. Vogel, K. T. Fischer. 3 leidimas. Leipzig: Teubner.
- Gorgijas, 1999. *Helenės pagyrimas*. Iš senosios graikų kalbos vertė S. Jankauskas. In: *Eстетikos istorija. Antologija. I Senovės Rytai. Antika*, sud. A. Andrijauskas. Vilnius: Pradai, 483–486.

- Gorgijas, 2001. *Helenės pagyrimas*. Iš senosios graikų kalbos vertė T. Aleknienė. *Literatūra* 43 (3): 26–28.
- Lactancius, L. C. F., 1890. *Institutiones divinae*, ed. S. Brandt. CSEL. Wien: Tempsky.
- Macrobius, A. Th., 1970. *Saturnalia*, ed. J. Willis. Leipzig: Teubner.
- Olympiodorus, 1970. In *Platonis Gorgiam commentaria*, ed. L. G. Westerink. Leipzig: Teubner.
- Pausanias, 1903. *Graeciae descriptio*, vol. I–III, ed. F. Spiro. Leipzig: Teubner.
- Platonas, 2019. *Gorgijas*. Iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė T. Aleknienė. Vilnius: Žara.
- Plinius, C. P. S., 1892–1909. *Naturalis historiae libri XXXVII*, vol. I–VI, ed. L. von Jan. Leipzig: Teubner.
- Plutarchus, 1969. *Cato Maior*, ed. K. Ziegler, *Plutarchi vitae parallelae*, vol. I.1. 4 leidimas. Leipzig: Teubner.
- Quintilianus, M. F., 1970. *Institutio oratoria*, ed. M. Winterbottom, vol. I–II. Oxford: OUP.
- Thucydides, 1963. *Historiae*, vol. I, libri I–IV, ed. H. Stuart-Jones, J. E. Powell. 2 leidimas. Oxford: Clarendon Press.

Literatūra

- Aleknienė, T., 2001. Gorgijo *Helenės pagyrimas*: retorikos gimimas iš „sekuliarizmo“ dvasios. *Literatūra* 43 (3): 18–25.
- Aleknienė, T., 2019. Įvadas ir paaiškinimai. In: Platonas. *Gorgijas*. Vilnius: Žara, 9–78, 307–786.
- Dodds, E. R., 1959. *Plato, Gorgias*. A Revised Text with Introduction and Commentary. Oxford: Clarendon Press.
- Drecoll, C., 2004. Die Karneadesgesandtschaft und ihre Auswirkungen in Rom: Bemerkungen zur Darstellung der Karneadesgesandtschaft in den Quellen. *Hermes* 132 (1): 82–91.
- Jehne, M., 1999. Cato und die Bewahrung der traditionellen *Res publica*. Zum Spannungsverhältnis zwischen *mos maiorum* und griechischer Kultur im zweiten Jahrhundert v. Chr. In: *Rezeption und Identität: die kulturelle Auseinandersetzung Roms mit Griechenland als europäisches Paradigma*, eds. G. Vogt-Spira, B. Rommel. Stuttgart: Steiner, 115–134.
- Rossetti, L., 2017. Philosopher Socrates? Philosophy at the Time of Socrates and the Reformed Philosophia of Plato. In: *Socrates and the Socratic Dialogue*, eds. A. Stavru, Chr. Moore. Leiden: Brill, 268–298, https://doi.org/10.1163/9789004341227_014.